

ԱՄԵՐԻԿԱՅԱՅ ԳԱՂՈՒԹԻՆ ՅԱԻԸ

Հայ ժողովուրդը նահապետական օրենքն է վեր իր անսահման ցուերն ունեցած է և անհամար տառապանքներ կրած է։ Ըլլայ մայր Հայաստանի սահմաններէն ներս, ըլլայ պանդխտութեան ու գաղթականութեան մէջ՝ ան գրեթէ շարունակաբար կամ գերի եղած ու անտէր, անտուն կեանք մը վարած է և կամ կիսանկախ քաղաքական պայմաններու տակ ապրած է։

Ենթակայ ըլլալով անհամար քաղաքական պատուհաններու և տնտեսական ճախորդութիւններու, հովէն տարուած փետուրի նման ան աշխարհի ամէն կողմը ցրուած է։ Այս տխուր հանգամանքին մէջ հայեր տեղ տեղ համախմբուելով հիմը դրին հայ գաղութներուն։ Ահա այս գաղութներու կարգին ժիւ դարու վերջերն եկաւ աւելցաւ հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու մէջ հաստատուածը և մեր միայուն գաղութներուն ամէնէն հոծը՝ որ մինչեւ 1900-ին կը պարունակէր հազար թէ 10,000 հոգի։ Իսկ նոր դարու սկիզբէն ի վեր ան բազմապիսի մեծ ու իրեն արժանի տեղ մը գրաւեց հայ գաղութներու կարգին։ Առաջին երեսնամեակին (1900-1930) Ամերիկայի հայոց թիւը տասնապատիկ աւելցաւ և ներկայիս 100,000-125,000-ի կը հասնի։ (Ոչ մէկ կերպով կարելի է ճշգրտօրէն ստուգել իրական թիւը, սակայն պատասխանատու մարմիններն անոնց թիւը 100,000-125,000 կը հաշուեն)։ Քանակի յաւելումով բարձրացաւ նաեւ անոր նիւթական դիրքը և բարոյական վարկը։ Իսկ երբ պատերազմի ընթացքին Հայաստանի գաւառներու մէջ հայ ժողովուրդեան ստուար մեծամասնութիւնը հրոյ ու սրոյ ճարակ եղաւ և միւս գաղութներու կացութիւնը անորոշութեան ենթարկուեցաւ, Ամերիկայի հայ

գաղութը մնաց իբր ամենահարուստը, ամենախաղաղը և ամենապատուաբերը մեր ժողովուրդին մէջ։ Ահա այս հոծ ու հարուստ գաղութն է որ ներկայիս վարակուած է այնպիսի հիւանդութենէ մը՝ որ տիրող պայմաններուն տակ և ներկայ ազգային մարմիններու առաջնորդութեամբ կարծես այլեւս անկից ազատուած չկայ։ Գէթ այս է անձնական համոզումը այնպիսի մէկուն որ տասնեակ տարիներ հոն՝ այդ գաղութին մէջ ապրած է, հոն մեծցած ու հոն ուսած, և գաղութին կեանքին ամէն մէկ ծալքերուն փոքր ի շատէ տեղեակ է։

Ուրիշ գաղութներուն նման Ամերիկային ալ անձնուէր, առաքինի ու պարտաճանաչ առաջնորդներու չգոյութենէն կը տառապի։ Այդ պիտանի մարդերու չգոյութենէն է որ ծայր տուած է եղբայրատեաց և եղբայրասպան պայքարը որ յանգեցաւ քսոմեկի ու գազանային ոճիրին՝ որուն զոհ գնաց Ամերիկայի Առաջնորդ Ս. Դուրեան։ Նոյն պատճառաւ է որ գաղութին ամէն մէկ գործ կամ երեսի վրայ մնացած է և կամ ապօրինի կերպով անարժան առաջնորդներու քմահաճոյքին ենթակայ է։ Ահա ասոնք են զխաւոր պատճառները Ամերիկահայոց ներկայ ցաւին։

Մօտաւոր անցեալի դրութիւնն այս էր (և դեռ նոյնպէս կը մնայ) և որ և է հայ չէր կրնար ակնկալել որ գաղութին գործերն իրենց բնականոն վիճակովն ընթանային։ Այդ ըսել չէ թէ ամէն հայ անհատ իրերու այս տխուր կացութեան տեղեակ էր։ Բնաւ երբեք։ Կար ու դեռ կայ ստուար մաս մը որ կը կարծէ թէ գաղութին առաջնորդութիւնը այսինչ կամ այնինչ խմբակին ձեռքն անցնելով, ամէն խռովութեանց առջեւ կ'առնուի, և ամէն ոք կը հանդարտի։ Այսպէս խորհող ու դատողներու խումբը

կը բաղկանայ կամ պարզունակ միամիտներէ, կամ թունդ կուսակցամոլներէ՝ որոնք գաղութին շահն և օգուտը կուսակցութեան մը անդամներու բազմաթիւութենէն մէջ կը տեսնեն։ Մեր խօսքը այդպիսիներուն մասին չէ։ Բանի որ անոնք մեր խօսքին չեն մնացած, անոնք իրենց յատուկ քարոզչներն ունին։ Մեր խօսքը այն հոծ ու ստուար մեծամասնութեան մասին է որ կարծես կուսակցականներու և կողմնակալներու կարգ մը գործունէութեան արգելք ըլլալով՝ անոնց ատելի դարձած է։ Մեր խօսքը այն չէզոքներու մասին է՝ որոնք գիտնալով հանդերձ թէ գաղութը մտային ու բարոյական հիւանդութենէ մը կը տառապի և նոյնիսկ տեղեակ ըլլալով անոր բուն պատճառներուն, ի վիճակի չեն գաղութին սպառնացող վտանգն հեռացնելու։

Մեր բոլոր գաղութներուն մէջ կոյր ու մոլի կուսակցական պայքարը աղետաբեր ու եղբրական դէպքերու ծնունդ տուած է։ Ամէն տեղ՝ ուր այդ անիմաստ պայքարը գոյութիւն ունի, հոն կոխն ու ոճիրը կը տիրէ։ Ֆրանսայի հայաշատ կեդրոններէն մինչեւ Պալքանեան երկիրներու գաղթականներու կայանները, ու անկից ալ մինչեւ Պաղեստին, Սիւրիա և Եգիպտոս կարծես կրկէս դարձած են հայ կուսակցամուղ ազատ գործունէութեան համար։ Ամէն տեղ, ամէն պարագայի տակ անոնք իրենց զոհը կ'որոնեն և կը գործադրեն իրենց տրուած հրամանը, տեղի տալով աներեւակայի խառնակութիւններու և ցանելով եղբայրասպան պայքարի սերմը։ Այն օրէն ի վեր երբ խեղճ հայը իր տունն ու տեղը լքած հեռացաւ իր ծննդավայրէն և ապաստանեցաւ այդ երկիրներու հիւրընկալ արհեստներուն, ան ենթակայ է կուսակցամոլներու ահ ու սարսափին։ Այս բազմապիսի ու անպատուաբեր արարքները ամէն տեղ ի գործ կը դրուէին, սակայն Ամերիկայի գաղութը մինչեւ 1933 զերծ մնաց թէ՛ ամբողջային կոխներէ և թէ՛ նողկալի ու եղբայրասպան ոճիրներէ։ Ամուլ ու ապարդիւն պայքարը, ատելութեան ոգին և իսկիւմ թշնամիներ հոն ալ կային, սակայն թէ՛ տե-

ղական պայմանները և թէ՛ օրուան կացութիւնը կարծես արգելք եղած էին այդ մոլեռանդութեանց ազատ համարձակ պոռթկումին։ Իսկ 1933-ի ամառէն սկսեալ այդ գաղութն ալ իր տարաբախտ եղբայրները տառապեցնող հիւանդութենէն վարակուեցաւ։

Առաջնորդ Դուրեանի անձնութիւնն ու ժողովրդականութիւնը, և անոր բռնած դիրքը հանդէպ իր հակառակորդներուն, խմբագիրներու և հրապարակագիրներու օրէ օր սերմանած ատելութեան ոգին, և եռագոյնի մասին յարուցուած ծանօթ տրդայական ու բոլորովին անտեղի վէճերը պատճառ եղան որ այդ խաղաղ ու աշխատասէր գաղութին մէջ ալ առօրեայ վէճերը փոխուէին նախ բուռն բանակոխներու, յետոյ փողոցային կոպիտ արարքներու և հուսկ եղբրական ոճիրներու։ Ահա այդ ոճիրներու ամէնէն քրտմեկն ու աններելին ի գործ կը դրուէր մեր կուսակցամոլներու ձեռքով, և այն ալ հայ ժողովուրդին միակ սրբավայրին մէջ, իրեն զոհ տանելով Ամերիկահայոց Առաջնորդը։

Այս կերպով կուսակցականները կուսակցականներու դէմ, և կամ աւելի ճիշտն ըսելով՝ կուսակցութիւնները կուսակցութեան մը դէմ էին։ Գաղութն ու եկեղեցին, մէջն ըլլալով եկեղեցւոյ վարչութիւնները, կուսակցութեանց քմահաճոյքին ենթակայ էին։

Գաղութը ընդդիմադիր խումբերու բաժնուած էր. եկեղեցին ալ բաժնելու փորձեր եղան։ Անոնք ամէն միջոց դրին որպէս զի Առաջնորդը հրաժարի և պաշտօնէ հեռանայ։ Իսկ երբ Դուրեան Ս. անդրդուելի մնաց ամէն մէկ սպառնական ցոյցերու և փարեցաւ իր պաշտօնին, այն ատեն խորհիլ ու խորհրդածել կարծես անկարելի թուեցաւ հակառակորդներուն համար։ Քանի Առաջնորդը ամուր մնաց իր պաշտօնին վրայ, անոնք ալ փարեցան սուրին։ Այդ «ազգասէր» ու «գաղափարապաշտ» պարագլուխները ամէն վէճի և երկպառակութեան վերջ տալու համար զրդեցին ա-

առջնորդին սպանութիւնը, այն պատրանքն ունենալով՝ թէ այդ արիւնհեղութեամբ կը քննարկուի իրենց «վրէժը լուծած», ալ իրենց գործը դիւրաւ կը քալէ:

Սակայն Առաջնորդին սպանութեամբ, մարդասպաններու ու անոնց մեղսակիցներու դատապարտութեամբ, և դաւադիր կազմակերպութեան յանցանքը մէջտեղ ելլելով հանդերձ, դեռ գաղութը իր հիւանդութենէն չէ ազատած: Այն միամիտները որոնք կը կարծէին թէ Առաջնորդ Դուրեանի բացակայութեամբ կարելի է գաղութին ցաւերուն հոգ տանիլ, չարաչար սխալեցան, միայն տղայամիտ ու մոլեռանդ անհանդուրժողն է որ կը կարծէ թէ հրով ու սրով խնդիր մը իր օրինական լուծումին կը յանգի: Եթէ այդ ըլլար իրերու բնականոն ու տրամաբանական ընթացքը, այս աշխարհը մեր գիտցածէն բոլորովին տարբեր պիտի ըլլար: Առաջնորդին սպանութեամբ Ամերիկահայուն ցան ու հոգը բոլորովին այլանդակ կերպարանք մը ստացած է, և այդ իր այլանդակութեամբ հազարումէկ ճիւղաւորութեան ունեցած է ամէն մէկ գիւղի ու քաղաքի հայութեան մէջ: Այդ օրէն ի վեր թէ՛ անձնական և թէ՛ կուսակցական կըրքերը ալ աւելի լարուած են, ամբողջ գաղութը երկուքի բաժնուած է, նախկին մտերիմ ու սրտակից բարեկամներ, ընկերներ, նոյն իսկ հարազատ եղբայրներ ու քոյրեր իրարմէ բոլորովին պաղած, հեռացած են և շատ մը պարագաներու տակ իրարու ոխերիմ թշնամի դարձած են՝ այս ինչ կամ այնինչ խմբակին համակիր կամ անդամ ըլլալուն համար: Եկեղեցին բաժնուած է երկու մասի և կաթողիկոսական կոնդակով նահատակ Առաջնորդին հակառակ գործող եկեղեցականները սքեմազուրկ եղած են, թէեւ այս վերջիններն իրենց պաշտօնին վրայ կը մնան և կաթողիկոսական կոնդակը բոլորովին կ'անտեսեն: (Ամերիկայի Արեւելեան նահանգներուն մէջ գտնուող 21 եկեղեցիներու 18-ը Դուրեան Սրբազանի ընթացքին հետեւողներու կողմն է, իսկ 3-5 հակա-

ռակորդներու կողմը): Մանաւանդ եկեղեցական պայքարը այն ծայր աստիճանին հասած է որ Առաջնորդին սպանութենէն ի վեր բոլոր արարողութիւնները կը կատարուին ոստիկաններու խիստ հսկողութեան տակ: Հարկ կ'ալ ըսելու որ այլեւս անկարելի է որ և է հաւաքոյթ կազմակերպել և հրապարակային ժողով սարքել՝ առանց նախապէս ոստիկանատունէն պէտք եղած պահանջներն ապահովելու: Այս ամէնը թերեւս չափազանցութիւն թուին, սակայն իրականութիւնն այս է, և մեր նկարագրութիւնը զրոյցներու արդիւնք չէ, այլ շարքը այն տխուր իրողութիւններուն՝ որոնց ամէն մէկին ականատես եղած է տողերս գրողը Ամերիկայի բազմաթիւ հայաշատ կեդրոններուն մէջ:

Ասով հանդերձ դարձեալ կ'ուրեշտեմ պակաս չեն և տգեղ արարքներու, ձերբակալութիւններու, բանտարկութիւններու և երկարածիգ դատաւարութիւններու ծայրը չկայ: Այդ ամէնուն ցաւալի արդիւնքն այն է որ գաղութը թէ՛ բարոյապէս և թէ՛ նիւթապէս տուժելով՝ կարծես կը սնանկանայ: Նիւթական կորուստի մասին միայն այսչափն ըսենք որ Դուրեան Սրբազանի սպանութենէն ի վեր դատական խնդիրներու նպատակաւ Ամերիկահայոց վատնած դրամը թերեւս 200,000 տոլարէն աւելի ըլլայ: Դուրեան Սրբազանն սպաննողներու դատաւարութիւնն արդէն 100,000 տոլարէն աւելի ծախք մը բացաւ և դեռ բաւական մը պիտի ծախսուի միայն այդ դատին համար: Այն հայ գաղութը և իր պատասխանատու առաջնորդները որ այս անձկալից ու տագնապալի օրերուն անխղճօրէն այդպիսի ծախքերու դուռ կը բանան, անշուշտ բարոյապէս ալ աւելի տուժած են: Երբ ան կը դժկամակի և չէ կարողացած վեց տարուան ընթացքին Նուպարաշէնի կառուցման համար 250,000 տոլար հաւաքել (մինչեւ այսօր 180,000 հաւաքուած է) իսկ անդին մէկ տարուան ընթացքին զրեթէ նոյնքան գումար մը դատարկապօրտ ու շահատակ փաստարաններու քսակը կը լեցնէ, ըսել է թէ շատ

բան պակասած է գաղութին մէջ, և այդ պակասը բարոյականն է, ամէնէն էական տարրը գաղութին բարօրութեան համար: Մենք այդ բարոյական կորուստին պատճառները մատնանշեցինք այս յօդուածին սկիզբը և դարձեալ շեշտակի կը կրկնենք, Ամերիկահայուն պէտք են անձնուէր, առաքինի ու պարտաճանաչ առաջնորդներ, որոնցմէ եթէ կան ալ՝ գործը յանձն առնելէ կը խուսափին:

Ունինք հոյլ մը «հրապարակագիրներ» ու «խմբագիրներ», սակայն անոնք զրեթէ բոլորն ալ թէ՛ իրենց անձին և թէ՛ այսինչ կամ այնինչ խմբակին շահուն համար կը գործեն: Ունինք խումբ խումբ նորահաս երիտասարդներ որոնք հակառակ այլասերումի բուռն հեղեղին, մասամբ հայ մնացած են, սակայն անոնք կը նախընտրեն ամէն բան, բաւ է որ չգործակցին հայոց հետ և ազգային գործերուն լծուին: Ունինք բազմաթիւ հարուստ առեւտրականներ որոնք թէ՛ կը գոհեն և թէ՛ միշտ զոհելու պատրաստ են, միայն թէ անոնք ալ նիւթական զոհողութենէն անդին չեն անցնիր և կը թողուն որ ուրիշներ ալ գործակցութեամբ մասնակցին ընդհանուր գործին: Ահա այս յաջողակ ու ազգասէր առեւտրականներու և նորահաս սերունդին անտարբերութիւնն է որ ազատ ասպարէզ բացած է մոլեռանդ ապիկարներու առջեւ և ասոնք գաղութին գործը իրենց ձեռքն առած են: Արտասահմանի ընթերցողին համար թերեւս տարօրինակ թուի այսպիսի յոռի նկարագրութիւնը Ամերիկահայ գաղութին: Եթէ երբեք կարելի ըլլար, մենք ամենայն սիրով տրամադիր էինք գեղեցիկ ու փայլուն կերպով նկարագրել զայն: Այդ սիրով յանձն կ'առնէինք եթէ երբեք ուզէինք իրականութենէն շեղիլ և լաւատեսութեան քարոզներ շոյալել ընթերցողին: Սակայն մենք ջանացինք իրական-

նութիւնը, ներկայի տխուր էութիւնը պատկերացնել, և այդ կարելի եղաւ միայն յոռի նկարագրութեամբ: Ամէն անոնք որ կը կարծեն թէ Ամերիկահայուն և կամ առհասարակ ամէն գաղութի ցաւը այնքան խոր չէ, և կարելի է դիւրութեամբ դարմանել, և անոնք իրենց կողմէն պարզ ու դիւրամբունի դարմաններ կը թելադրեն, այդ կը նշանակէ թէ անոնք իրականութեան տեղեակ չեն, այլ խցիկներու մէջ ամփոփուած կամ անկիւն մը քաշուած հրապարակագրութիւն կ'ընեն:

Ի վերջոյ աւեցնենք որ թէ՛ գաղութը տառապեցնող և հիւժող ցաւը ոչ թունաւորիչ է և ոչ մահացու, սակայն պէտք է խոստովանինք թէ ան աղետաբեր ու վերջին ծայր ծանր է: Ներկայ պայմաններու տակ այդ ցաւին դարման գտնելը չափազանց դժուար է, կը կրկնենք քանի գաղութային և ի մասնաւորի Ամերիկահայ գաղութին գործերը բախտախնդիրներու ձեռքն է և քանի այդ գաղութը չունի արժանաւոր առաջնորդներ:

ԱՐԵՎԱՅ Օ. ՍԱՐԳՍԵԱՆ
University of Illinois (Կիւլպէնկեան սան)
(Ամերիկա)

ԾԱՆՈԹ. ԽՄԲ. — Այս յօդուածն հրատարակած ատեն կը վերջէինք սրտառուէ կոչը այն ազնիւ հայուն՝ որ կ'ողբկոչէր յարութիւնը նոր Պէշիքթաշլեանի մը՝ կասեցնելու համար ներկայ եղբայրատեսց, ամօթալի և ազգայնից փոթորիկը (Բազմ. 1934, Թ. 7-8, էջ 316-7): Խոր ցաւով կը ըսենք որ եղբայրատեսցութիւնը կատարեալ տեղ՝ կ'աճի օրէ օր: Ահա ճիշտ այս պահուստին կը գրէ վշտաբեկ ուրիշ հայ սիրտ մը. «Արդէն դուք ծանօթ էք այն բարոյական տագնապին որուն ենթարկուած է մասնաւորապէս ամերիկահայութիւնը այս պահուստ: Յոռետես մը չեմ, ոչ ալ կը սիրեմ զանգատել, սակայն կը փորձուիմ յայտնելու ձեզ այն խոր կոտորածը որ կը զգամ, ի տես հայ նկարագրին այնքան ողբալի անկումին: Ապերախտութեան, ուրացումի և ատելութեան ձմեռն իջեր է ամէն կողմ. մեղեդիի փոխան՝ վրէժի թմբուկ և սիրերգի փոխան մարտահրաւէրի չեմ փորձեր կ'աղմկեն անզորը կենանքին, ու մարդ ապշահար կը նայի դէպ ի երկինք, հարցական նայուածքով»: